

Problém výzkumu politických stran a stranických systémů v zemích středovýchodní Evropy – několik poznámek*

MICHAL KUBÁT**

Abstract: Problems with the Research of Political Parties and Party Systems in the Countries of East Central Europe – Several Remarks

The article deals with an important topic of the research methodology of the Central and Eastern European political parties. There are many difficulties related to this research; for example, we cannot automatically apply classical theories developed by „Western“ political science in the region. The local circumstances do not allow us to use them without adaptation to specific conditions of post-communist transformation. Another problem is that we cannot study Central and Eastern Europe as an integral region. There are too many political, social, economic and historical specificities and differences. Therefore, it is hard to produce analysis instead of descriptions. First, we should know history of these countries; second, we should choose adequate methodology. Third, we should do case studies in order to know the actual situation in all countries of the region and finally, after all these steps are made, we can try to make analysis of the region as a unitary entity.

Keywords: Central and Eastern Europe; comparative politics; methodology; political parties and party systems; terminology; theories of parties and party systems

Úvod

Téma politických stran ve středovýchodní Evropě v sobě skrývá dvojí potíž. První spočívá v nesmírně složitém vývoji a komplikovaném současném postavení politických stran ve středo/východoevropských politických systémech. Politické strany a stranické systémy jsou jedním z klíčových faktorů demokratické konsolidace zemí středovýchodní Evropy. Někteří autoři dokonce tvrdí, že přechod k demokracii nebyl ani tak podnětem k rozvoji stran, ale naopak, samotné strany tento proces ovlivnily či mu přímo dominovaly. V politické vědě je velmi

*Tento text je upravenou verzí diskusního příspěvku předneseného na semináři konference *Strany a stranické rodiny v transformujících se zemích*, který proběhl v dubnu 2003 na půdě Mezinárodního politologického ústavu Masarykovy university v Brně.

** Autor působí v Institutu mezinárodních teritoriálních studií Fakulty sociálních věd Karlovy univerzity v Praze. Veškerou korespondenci zasílejte na adresu majkuba@hotmail.com

rozšířené přesvědčení, že podmínkou dokončení procesu přechodu k demokracii je pokud možno rychlý vznik silných politických stran a stabilního stranického systému. Čím více jsou nové demokracie stabilní, tím větší je pravděpodobnost, že politické strany zaujmou ústřední postavení v politickém systému a budou dominovat procesu jejich konsolidace. Z druhé strany je jistá slabost a nestabilita politických stran ve středovýchodní Evropě přirozená, protože v našem regionu v devadesátých letech dvacátého století neproběhly a ani nemohly proběhnout procesy, které podmiňují vznik západoevropských stranických systémů. Proto někteří badatelé hovoří o tom, že povrchní zakotvení politických stran ve společnostech středovýchodní Evropy je genetickou tendencí postkomunismu, a proto jejich stabilita a síla není nutnou podmínkou konsolidace demokracie. Jak trefně poznamenává Andrzej Antoszewski (2002: 13), je v tom jistý paradox: domníváme se, že konsolidaci demokracie může napomoci jedině takový směr politického vývoje, který z různých důvodů považujeme za neuskutečnitelný.

Druhá potíž je spojena s problémem výzkumu politických stran v našem regionu. Především zde máme problém metodologický, tj. pomocí jakých metodologických nástrojů bychom měli středo/východoevropské politické strany zkoumat. Opět zde můžeme vidět paradoxní situaci. Politické strany a stranické systémy jsou považovány za jednu z nejlépe zpracovaných oblastí v politické vědě. Někdy se zdá, že Duverger, Sartori a mnoho dalších badatelů již řekli vše, a nenechali nám žádný prostor pro nové „objevy“. Jakmile ale chceme zkoumat politické strany ve středovýchodní Evropě, dojdeme mnohdy k závěru, že naše výchozí postavení není vůbec dobré a nevíme jak dál. Sami tito „klasikové“ západní politické vědy se v případě svých textů věnovaných středovýchodní Evropě ocitají před nečekanými problémy a cítíme, že tyto jejich texty jsou mnohdy problematické. Bravurní ve svých „klasických“ tématech najednou ztrácí rovnováhu a dostávají se na tenký led. My sami, chceme-li používat při analýzách středo/východoevropské politiky „klasické“ politologické teorie a metodologické postupy, zjišťujeme, že nejsme schopni postihnout specifické středo/východoevropské jevy a skutečnosti, a ocitáme se před velkým problémem jak postupovat, aby naše snažení bylo smysluplné a my se mohli dobrat k alespoň částečně uspokojivému výsledku výzkumu.

Tři komplikace

V souvislosti s výše uvedeným načrtnutím problému by se dalo zjednodušeně říci, že stojíme před třemi hlavními komplikacemi:

1) *V podmínkách středovýchodní Evropy nemůžeme vždy bezpečně aplikovat a používat teorie a metodologie „západní“ politické vědy.*

Toto tvrzení se obzvláště týká právě problematiky politických stran a jejich výzkumu. Všude tam, kde vstupuje do hry sociálně, tj. kde se dotýkáme společenských (sociálních) faktorů nebo historických okolností determinujících politickou realitu, je tato realita pomocí „západních“ politologických metod či kategorií mnohdy neuchopitelná. To se týká takových věcí jako jsou například ideologie, stranické rodiny, koncepce štěpení, volební chování apod. Zatímco institucionálně můžeme některé země středovýchodní Evropy – konsolidované demokracie – již pomalu považovat za nikoliv postkomunistické (tato skutečnost se patrně ještě více umocní vstupem vybraných zemí středovýchodní Evropy do Evropské unie), společnosti na rozdíl od

institucí postkomunistické zcela jistě stále jsou, protože dědictví minulosti překonávají pomaleji a hůře. I tady ale narážíme na velké problémy. Domníváme-li se například, že můžeme bezpečně klasifikovat středo/východoevropské země podle typů politických režimů, zjistíme, že se neobejdeme bez definičních problémů a sporů.¹ Pro jevy determinované sociálními a historickými faktory (včetně problematiky politických stran) to tedy platí dvojnásob. Dobrým příkladem je koncepce štěpení (cleavages) a možnosti její aplikace v podmínkách středovýchodní Evropy (viz Hloušek 2000: 373–377), zejména na pravicové strany. Podle mého názoru středo/východoevropskou pravici nemůžeme umisťovat do sekcí, kam by na první pohled patřila v západoevropských zemích. Například ne vždy je pravice ekonomicky liberální či hodnotově „prozápadni“. Pravicové strany se v našem regionu vyskytují na obou stranách rozporů mezi tradicionalismem a modernizací, nacionalismem a universalismem, stejně tak nelze pravici definovat výhradně pomocí socioekonomické osy, protože jejich „pravicovost“ je mnohdy determinována především hodnotově. Postavení pravicových stran a jejich ideová orientace je často vysoce individuální a vykazuje mnoho zvláštností, které lze pochopit jen v rámci specifických podmínek postkomunistické Evropy. Řada středoevropských pravicových stran je často vysoce konsekventních pokud jde o jejich ideový charakter. Pokud je tedy taková strana konzervativní, liberální, křesťanskodemokratická, agrární, populistická, národovecká apod. a akceptujeme-li jistý „jiný středo/východoevropský typ“ konzervativismu, liberalismu, křesťanské demokracie, agrarismu, populismu, národovectví apod., potom je tato strana ve své ideologii mnohem důslednější než strana západoevropská. Zmíněná odlišnost nebo zvláštnost je podle mě výrazem „autentičtějšího“ nebo lépe řečeno „tradičnějšího“ pojetí zmíněných ideologií. Pravicové strany totiž nemohly projít hodnotovým vývojem souvisejícím se změnami ve společnosti jako strany západoevropské. Navíc se velmi často obracejí do minulosti a hledají své kořeny v období před nástupem komunismu.² (Kubát 2003) Tento jev je přítomen v celé středovýchodní Evropě a pro jeho správné pochopení vyžaduje specifické „středo/východoevropské“ výzkumné postupy. Příkladů by bylo více.

2) *Je zatím téměř nemožné pojímat středovýchodní Evropu jako celek a vytvářet univerzální závěry pro celou oblast.*

Při přípravě jednoho většího textu o politice ve středovýchodní Evropě jsem se původně domníval, že po studiu reálií a při znalosti teoretických východisek budu schopen učinit některé univerzální závěry typu: „stranické systémy jsou ve středovýchodní Evropě takové a takové“. Tato představa se ukázala být značně bláhová. Specifika každé země jsou natolik odlišná, že není možné takové univerzální závěry stanovit. Je jasné, že odlišnosti mezi jednotlivými zeměmi a společnostmi se vyskytují na všech kontinentech, ale zdá se, že ve středovýchodní Evropě, kde velikou roli hraje historická paměť, je tento jev nadobyčejně výrazný, patrně mnohem výraznější než v Evropě západní. Svoji determinující roli zde hraje jak politický vývoj po roce 1989 spjatý zejména se způsobem přechodu k demokracii (typ transice měl na pozdější politický a institucionální vývoj velký vliv), tak i povaha komunistického režimu (v každé zemi poněkud odlišná), a dokonce i historický vývoj z období před nástupem komunismu (mezi-válečná a těsně poválečná léta), protože řada zemí se snaží politicky, právně, kulturně, ekonomicky a také institucionálně navázat na období 20. a 30. let 20. století. Druhou příčinou je v některých případech až extrémní proměnlivost středo/východoevropské politiky. Máme-li například pocit, že stranický systém v nějaké zemi nabyl již jakési ustálené podoby, následující

volby přinesou změnu, která zcela popře předcházející skutečnost.³ Je pravda, že stranický systém je dynamický a vždy se vyvíjí, nicméně rychlost a radikálnost proměn středo/východoevropských stranických systémů a samotných politických stran (jako například v Polsku, ale i jinde) je ohromující. Tato skutečnost se ostatně netýká jen politických stran, ale i institucí a institutů (časté změny ústav, časté volební reformy apod.). To vše způsobuje, že je těžké učinit nějaký definiční závěr v rámci jedné země, natož pro celý region středovýchodní Evropy. Tomu odpovídá i stav odborné literatury. Drtivá většina příslušných prací se navzdory svým názvům skládá téměř výhradně z jednotlivých případových studií.

3) Je velmi těžké přejít od deskripce k analýze.

Podíváme-li se na práce zabývající se středovýchodní Evropou a její politikou, zjistíme, že se většinou jedná o deskriptivní texty sledující politický vývoj nebo popisující aktuální situaci (program, volební výsledky apod.). To je pochopitelné a příčiny jsou stejné jako v bodech 1 a 2. Navíc zde hraje roli další faktor, a totiž krátký časový úsek analyzované problematiky. Západní autoři mohli a mohou pracovat s empirií, jejíž časová osa čítá minimálně mnoho desetiletí. Středovýchodní Evropa sotva naplňuje jeden ze základních požadavků studia problémů souvisejících s volbami, politickými stranami a stranickými systémy, a totiž ten, že aby bylo možné učinit nějaký závěr, musí proběhnout alespoň troje volby po sobě. Od pádu komunismu neuplynulo ještě ani 15 let, a proto je zatím obtížné pozorovat obecnější trendy politického či institucionálního vývoje a na jejich základě činit závěry. Dalším problémem je stav poznání. Abychom mohli kteroukoliv problematiku analyzovat, musíme ji nejprve důkladně znát. Překotný politický a institucionální vývoj ve středovýchodní Evropě a těžká dostupnost dat (zejména z některých „méně civilizovaných“ zemí) pramenící z nedostatku ochoty je zveřejňovat, nedokonalých technických možností, naší slabé znalosti místních jazyků a také z obyčejné nedůslednosti při jejich sběru a zveřejňování (někdy jsou data nedostupná, protože prostě neexistují), to vše snižuje stav poznání a tedy fakticky znemožňuje analýzu (mějme na paměti, že takové společenskovedné obory jako politická věda a sociologie se ve středovýchodní Evropě po desetiletích faktické neexistence nebo těžké deformace teprve rozvíjejí).

Zmírnění komplikací

Těžkosti spojené s výzkumem politických stran ve středovýchodní Evropě samozřejmě nejsou a nebudou příčinou jeho zanechání. Proto by ale bylo vhodné pokoušet se o jejich překonávání. Domnívám se, že má-li náš výzkum vést k relevantním závěrům, měli bychom dodržovat některá pravidla, která snad zmírní obtíže s výzkumem spojené.

- 1) Neměli bychom automaticky aplikovat „západní“ teorie, respektive aplikovat je s maximální opatrností. Nejde o to tyto teoretické přístupy zavrhnout a pokoušet se za každou cenu vytvářet nové šité na míru našim specifickým potřebám. Je ale nutné zachovávat k nim kritický odstup a uplatňovat je s přihlédnutím k našim podmínkám. Jejich slepé uplatňování by mohlo vést k neslučitelnosti teorie s praxí a pokušení měnit nikoliv teorie, ale praxi. Takový postup by vedl k dezinterpretacím a naprosto chybným závěrům neodpovídajícím skutečnosti. S tím souvisí rovněž problematika terminologie. Vyjasněná terminologie výzkumu významně napomáhá a umožňuje vyvarování se řady nedorozumění.

- 2) Při výzkumu středo/východoevropských politických stran bychom se neměli omezovat pouze na striktně politologické postupy, ale naší snahou by mělo být přistupovat k výzkumu interdisciplinárně. Vzhledem k množství faktorů vzešlých ze specifických zejména historických, sociálních (specifické středo/východoevropské společnosti), ale také ekonomických (ekonomické reformy) faktorů ovlivňujících středo/východoevropskou politickou realitu, je vhodné využívat postupy známé z ostatních společenskovedných oborů jako jsou hlavně sociologie, historie, ekonomie a dal. Nebudeme-li znát moderní dějiny zemí regionu, nebudeme schopni pochopit mnoho dnešních politických skutečností, které mají v historii svůj původ nebo jsou dnešními aktéry uměle do historických okolností zasazovány (obojí je ve středovýchodní Evropě velmi časté). To platí i pro sociální a ekonomické jevy.
- 3) Před syntézami zahrnujícími celý region středovýchodní Evropy bychom asi zatím měli dát přednost případovým studiím.⁴ Nejedná se o úplné odmítnutí syntéz. Zejména komparativní metoda přináší při studiu středo/východoevropské politiky dobré výsledky. Důležité ovšem je nejprve důkladně poznat jednotlivé politické systémy včetně všech národních, historických, sociálních faktorů a okolností. Teprve na základě důkladné znalosti všech specifík lze provádět smysluplné komparace a syntézy.
- 4) Se všemi výše zmíněnými body souvisí další teze týkající se pramenů a odborné literatury používané při výzkumu středo/východoevropských politických stran a obecně politiky jako takové. Měli bychom v maximální možné míře čerpat z pramenů a od autorů pocházejících přímo ze zkoumané oblasti, tj. z našeho regionu středovýchodní Evropy (bez ohledu na obtíže s tím spojené zmíněné v bodě 3 předchozí kapitoly). Západní (zejména američtí) autoři nejsou mnohdy schopni postihnout specifický duch středovýchodní Evropy (historický, sociální, politický), který zde panuje a který má velký vliv na veškeré zdejší dění. Výsledkem bývají práce sice faktograficky správné, ale přesto nevystihující podstatu (často v podobě nuancí) naší skutečnosti. Z toho vyplývá neochota či nemožnost západních autorů akceptovat středo/východoevropská specifika a ve spojení se slepou aplikací „západních“ teorií dochází k činění chybných závěrů. Kapitoulou samou pro sebe jsou texty některých západních autorů, které se vyznačují naprostou banalitou nebo hrubými faktografickými chybami. Abych ale nebyl k západním autorům nespravedlivý, takové věci se stávají i autorům „východním“ jako například polskému politologovi J. Wojnickému (2002: 71–72), který ve své nejnovější knize zcela chybně hodnotí identitu a postavení KSČM v politickém systému ČR.⁵ S nepozorností při sledování faktografie jsem se bohužel „vyznamenal“ i já sám, kdy jsem ve své práci věnované středovýchodní Evropě nepostřehl ústavní změny nedávno proběhlé v Chorvatsku, které přinesly přechod od bikameralismu k unikameralismu a omezení pravomocí prezidenta republiky (viz Kubát 2003: 54–62, 68).

Závěr

Výše vyřčené by nemělo být chápáno jakkoliv pesimisticky. Výzkumy samozřejmě existují a je v nich mnohdy dosahováno pozoruhodných výsledků. Cílem předchozích řádků nemělo být odsouzení a zavržení komparativních prací a syntéz či snad obecně zkoumání středo/východo-

evropských politických stran a politiky jako takové.⁶ Chtěl jsem pouze poukázat na jistá nebezpečí, která se v souvislosti s jejich výzkumem vyskytují. Odpověď na otázku, jak se těmto nebezpečím vyhnout, je velmi složitá a nejednoznačná. Na základě výše uvedených poznatků se měl patrně optimální postup skládat ze čtyř stupňů (kroků)⁷:

- 1) historická deskripce a analýza s cílem hledání historických souvislostí a východisek současného stavu,
- 2) vyjasnění metodologie a terminologie, které hodláme použít,
- 3) vypracování případových studií, které nám umožní důkladné poznání místních specifik a faktografie,
- 4) práce s regionem jako celkem a eventuální učinění některých definičních a universálních závěrů.

Tento text je jen stručným uvedením do problematiky a nečiní si ambici představit její řešení. Necht' je, prosím, chápán jako pouhý příspěvek do diskuse a snad podnět k dalšímu promýšlení tohoto ne zcela jednoduchého problému.

Poznámky:

1. Typickým příkladem je třeba Rumunsko, u kterého se někteří politologové přiklánějí k parlamentarismu, jiní k poloprezidencialismu a ještě jiní tvrdí, že rumunský režim je v rámci těchto kategorií nedefinovatelný.
2. Někteří západní autoři jako například Paul Lewis (2000) se domnívají, že středo/východoevropské strany se již velmi podobají identitám západoevropských stran. Tento názor je však přinejmenším předčasný a ukvapený (viz podle mě správná Fialova a Strmiskova /2002: 15–18/ kritika Lewisovy teze).
3. Často a notoricky uváděným příkladem, který je ovšem velmi signifikantní, je současné Lotyšsko, kde doposud každé parlamentní volby vyhrála úplně nová strana, která ještě několik měsíců před konáním voleb vůbec neexistovala! Dalším dobrým příkladem je Bulharsko, kde stranický systém fungující v relativně neměnné podobě v 90. letech, byl v posledních parlamentních volbách 2001 zcela změněn.
4. Jak jsem již zmínil v bodě 2 předchozí kapitoly, takový trend se ostatně hojně v praxi uplatňuje.
5. Zábavná, ale současně signifikantní je jeho záměna třešní za višně ve znaku KSČM.
6. Já sám s takovými syntézami pracuji (viz Kubát 2003).
7. Ve stručnější podobě tento závěr poprvé nastínil M. Strmiska na výše zmíněném semináři.

Literatura:

Antoszewski, A. (2002). *Polska scena polityczna – system czy chaos?* Bydgoszcz.

Fiala, P., Holzer, J., Strmiska, M. a kol. (2002). *Politické strany ve střední a východní Evropě. Ideově-politický profil, pozice a role politických stran v postkomunistických zemích.* Brno.

Hloušek, V. (2000). *Konfliktní linie v „postkomunistických“ systémech politických stran.* Politologický časopis č. 4.

Kubát, M. (2003). *Postkomunismus a demokracie. Politika ve středovýchodní Evropě.* Praha.

Lewis, P., G. (2000). *Political Parties in Post-Communist Eastern Europe.* New York.

Wojnicki, J. (2002). *Trudna droga do demokracji. Europa Środkowo-Wschodnia po 1989 r.* Warszawa.